

Ненотовані кириличні богослужбові рукописи й стародруки XI — першої половини XVIII століття в еволюції українського музичного мистецтва Середньовіччя та Бароко

Богдан Жулковський

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна

Анотація. *Мета статті* — схарактеризувати ненотовані кириличні літургічні книги як музично-історичні джерела Середньовіччя та Бароко. *Результати дослідження.* Вивчення рукописів і стародруків, у яких відсутні невменна й нотолійна нотації, активно проводилося теологами, літургістами, кодикологами, палеографами, істориками, філологами, лінгвістами, мистецтвознавцями й представниками суміжних сфер гуманітарних знань. Музикознавці послуговувалися цими книгами лише як допоміжними джерелами, що містять словесні тексти всіх відомих піснеспівів і більше інформації про визначені жанри й богослужіння. Утім, роль цих рукописів і стародруків для історії української музичної культури є значно більшою: вони містять співацьку інформацію (глас, інципіт моделі, діакритичні символи, виконавські ремарки), а в деякі періоди, за відсутності невменних та нотолінійних книг, навіть слугують первинними музичними джерелами. *Наукова новизна.* Ненотовані манускрипти, інкунабули й стародруки розглянуто як співацькі антології, в яких віддзеркалена усна форма передання монодійних наспівів. Вона постала хронологічно раніше, ніж їх письмова фіксація, та містить чимало особливостей щодо системи гласів, моделей, зміни жанронімів і міжжанрової дифузії піснеспівів. Ненотовані книги включають розмаїтий корпус гімнів залежно від призначення (собор, монастир, парафіяльний храм), Типікону (Студійський, Єрусалимський), епохи, регіону та конфесії (православні, уніатські). *Висновки.* Послугуючись цими рукописами, стародруками й нотолінійними Ірмологіонами, які містять більшість піснеспівів-моделей (із діастематичною київською квадратною нотацією), можна реконструювати репертуар гімнів Октоїха, Тріюдей Постової й Цвітної та Міней Службових: канони, стихири, тропарні піснеспіви.

Ключові слова: ненотовані літургічні рукописи й стародруки; історико-культурна класифікація; музично-історичне джерелознавство; еволюція українського музичного мистецтва Середньовіччя та Бароко

Для цитування

Жулковський, Б. (2025). Ненотовані кириличні богослужбові рукописи й стародруки XI — першої половини XVIII століття в еволюції українського музичного мистецтва Середньовіччя та Бароко. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Мистецтвознавство*, 53, 153–160. <https://doi.org/10.31866/2410-1176.53.2025.348300>

Вступ

В українському музично-історичному джерелознавстві найвищу сходинку посідають писемні пам'ятки. Серед них багато невменних і нотолінійних книг — Стихирарів, Ірмологіїв, Кондакарів, Октоїхів, Параклітів, Шестодневів, Тріюдей Пстових і Цвітних, Міней Святкових і Службових, Ірмологіонів, Гласопіснів, Напівників, Простопіній і Піснословів. Вони вже давно стали предметом студій музикознавців, а також представників суміжних сфер гуманітарних знань.

Утім, частка збережених нотованих кириличних літургічних рукописів і стародруків є значно меншою від кількості наявних їхніх ненотованих відповідників. Останні віддзеркалюють усну форму передання сакральних наспівів силабічного стилю, яка є давнішою від їх письмової фіксації. У цих книгах містяться музичні дані — вказівки на гласи й моделі піснеспівів, діакритичні символи та деякі виконавські ремарки. Ненотовані рукописи й стародруки подають значно більше вербальних текстів богослужбових піснеспівів, ніж нотовані джерела.

Літургичне співацьке мистецтво є консервативним за своєю природою, що відповідає атрибуту канонічного типу творчості. Еталонами для наслідування тут виступають піснеспіви, створені святими людьми (первісно — біблійні пісні, псалми; згодом — перші ікони для наступних у полістрофних кондаках та ірмоси для тропарів у канонах). Спів за моделями оригінально виявився в трьох групах монострофних піснеспівів: 1) стихирах; 2) тропарних гімнах; 3) екзапостиларіях і світильних. За ненотованими рукописами й стародруками Київської митрополії можна вивчати статистику гласів, типів розспівності (самогласен, самоподобен, подобен), зміни жанронімів і поділу на кóлони та феномен міжжанрової дифузії (зокрема, між піснеспівами тропарної групи). Водночас варто послуговуватися здобутками українського історичного книгознавства в кодикології, палеографії, археографії, філології, мовознавстві й мистецтвознавстві.

Аналіз попередніх досліджень. Усну та писемну форми трансмісії наспівів доби Середньовіччя студіювали зарубіжні музикознавці Л. Трейтлер (Treitler, 1981) та Й. Раастед (Raasted, 2001). Спів за моделями на матеріалі візантійських нотованих і ненотованих рукописів досліджував медієвіст К. Трольсгард (Troelsgård, 2000). Давні українські літургичні манускрипти систематизували історик В. Фрис (2003) та музикознавці Ю. Ясіновський (2011) і Л. Корній (2019). Окремі піснеспіви з українських ненотованих рукописів і стародруків студіювали науковці Б. Жулковський (2014, 2015, 2024), Б. Жулковський та Я. Секо (2024).

У роботі використано факсимільне видання Віденського Октоїха (2019) та віртуальні ресурси Бібліотеки Конгресу (*Menaion (Byzantine). IX–X centuries*, n.d.; *Oktoechos (Byzantine). X century*, n.d.; *Triodion (Syriac). XIII century*, n.d.), Ватиканської апостольської бібліотеки (*Menaion (Byzantine). XII–XIII centuries*, n.d.; *Triodion (Byzantine). XI century*, n.d.) й Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: манускрипти (*Мінея Святкова на рік*, 1391–1425; *Мінея Службова на вересень*, 1476–1495; *Октоїх, гласи 1–8. XV ст.*, 1411–1425; *Тріодь Пісна. 90-і роки XIV ст.*, 1391–1399) та стародруки (*Анфологійон (Мінея Святкова)*, 1632; *Октоїх*, 1629; *Тріодь Цвітна*, 1631). Також взято до уваги каталоги ненотованих і нотованих рукописів Києва та Львова, створені Л. Гнатенко (2003, 2007, 2012), О. Івановою, О. Гальченко й Л. Гнатенко (2010), Т. Добрянською (2023), Е. Клименко й О. Гальченко (2011) і колективом джерелознавців Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника (Головата, 2007). Важливі дані щодо кирилических стародруків вмі-

щено у фаховому каталозі, виданому Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського (Бондар та ін., 2008), і в колективній монографії наукових співробітників цієї поважної організації (Батанова та ін., 2024).

Мета статті — схарактеризувати ненотовані кирилическі літургичні книги як музично-історичні джерела Середньовіччя та Бароко.

Результати дослідження

Користуючись новітньою періодизацією українських музично-історичних джерел XI — першої половини XVIII ст., апробованою в монографії Л. Корній (2019), класифікуємо ненотовані манускрипти й стародруки за двома культурно-історичними епохами: 1) доба Середньовіччя (X–XVI ст.); 2) доба Бароко (XVII — перша половина XVIII ст.). Середньовіччя, своєю чергою, доречно поділити на два періоди: 1) період панування Студійського Типікону (XI–XIV ст.); 2) період запровадження Єрусалимського Типікону (XV–XVI ст.).

Доба Середньовіччя. Більшість ненотованих Октоїхів, Тріодей Постових і Цвітних, Міней Службових і Святкових XI–XIV ст. нині знаходяться в архівах Москви та Санкт-Петербургу (однаке походять із теренів Київської митрополії). В Україні кирилическі пергаменні пам'ятки зберігаються у бібліотеках, архівах та музеях Києва та Львова, зокрема в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника. Вони професійно описані в друкованих каталогах зазначених інституцій (Гнатенко, 2003; Гнатенко, 2007, 2012; Іванова та ін., 2010; Головата, 2007). Богослужбові рукописи Середньовіччя оприлюднено для вільного доступу в Інтернеті (*Пісна. 90-і роки XIV ст.*, 1391–1399; *Мінея Святкова на рік. Кінець XIV — початок XV ст.*, 1391–1425; *Мінея Службова на вересень. XV ст.*, 1476–1495; *Октоїх, гласи 1–8. XV ст.*, 1411–1425); це сприяє цілодобовому безоплатному доступу до них. Чимало кодексів Київської Русі було видано факсимільно (*Віденський Октоїх*, 2019).

Період Студійського Типікона. Серед літургических книг Княжої доби лише чверть становили повністю нотовані рукописи. Натомість переважна більшість кодексів XI–XIV ст. були ненотованими й частково нотованими. Книги написані уставом (великі букви) на пергамені за допомогою туші (чорна фарба) й кіноварі (червона фарба). Багато з них збереглося в уривках, що ускладнює їх атрибуцію (визначення літургического типу, дату-

вання, локалізації). З-поміж скрипторіїв, які особливо славилися, були книгомайстерні Києво-Печерської лаври й Київського Софійського собору. У літургійних кодексах Княжої доби трапляються не лише перекладені з грецької мови, а й оригінальні служби першим київським святым, зокрема преподобному Феодосію Печерському та князям Борису й Глібу. Перші доцільно долучати до компаративних досліджень, порівнюючи з візантійськими й сирійськими рукописами, розміщеними в мережі «Інтернет» (*Menaion (Byzantine). XII–XIII centuries*, n.d.; *Triodion (Byzantine). XI century*, n.d.; *Menaion (Byzantine). IX–X centuries*, n.d.; *Oktoechos (Byzantine). X century*, n.d.; *Triodion (Syriac). XIII century*, n.d.).

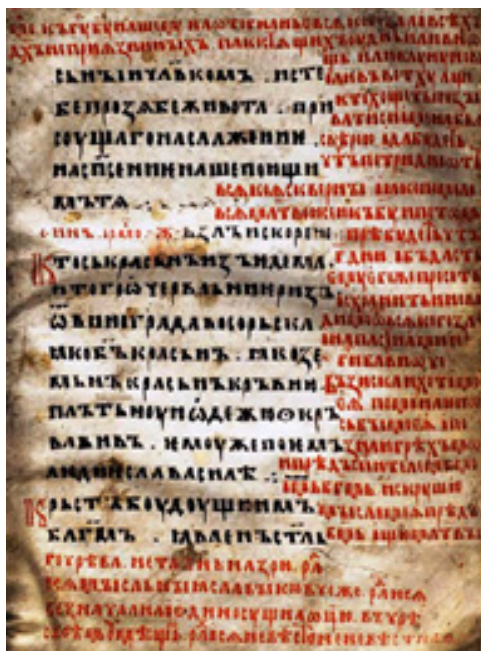

Рис. 1. Віденський Октоїх, кінець XII – початок XIII ст. Рукопис, пергамен, устав. Джерело: (Віденський Октоїх, 2019)

У Київській Русі значного поширення набули Мінеї Службові й Святкові; Мінеї Загальні сформувалися пізніше. Для Міней Студійської доби властивий жанровий структурний принцип, основу якого становлять циклічні піснеспіви – канони й стихири. Тому з ними тісно пов'язані моножанрові кодекси — Ірмології та Стихирарі. Деякі Мінеї Святкові XI–XIII ст. містили окремі служби з Тріодей Постових і Цвітних. Останні збереглися як у двох окремих кодексах (Тріодіон і Пентикостаріон), так і в межах однієї літургійної книги. У Студійських Тріодях піснеспів «Об'ятія Отча» завжди маркований жанронімом «кондак»; натомість у Єрусалимських він трапляється як «сідален». З Княжої доби збереглося кілька Октоїхів (Віденський Октоїх, 2019); утім, трапляються їхні

скорочені варіанти — Октоїхи Ізборні, Шестодневи, Паракліти. Значна частина богослужбових книг не вкладаються в усталену типологію рукописів. З-поміж них поширені кодекси для розспівного читання («recto tono» і «lectio solemnis»).

Період Єрусалимського Типікона. Впровадження нового Уставу Київської митрополії відбулося на межі XIV–XV ст. за результатом літургійних реформ у Константинопольському патріархаті і внаслідок другого південнослов'янського впливу. Події були пов'язані з феноменами ісихазму й каллофонного співацького стилю, які активно поширювалися на теренах Візантії. Єрусалимський Типікон орієнтувався не лише на монастирську й кафедральну богослужбову практики, а й був адаптованим до парафіяльних служб. Манускрипти Єрусалимської епохи вміщують більше піснеспівів, ніж Студійські, що пов'язано з написанням нових літургійних текстів на честь прославлених святих, чудотворних ікон Богородиці й деяких інших церковних подій. З XV — першої половини XVI ст. не збереглося українських нотованих манускриптів, а тому ненотовані слугують первинними музично-історичними джерелами «перехідного» періоду.

У XV–XVI ст. у Київській митрополії поширюються ренесансні тенденції. З-поміж основних здобутків доби Відродження — виникнення книгодрукування. Ненотовані кириличні богослужбові інкунабули й стародруки, хоч і були видані за межами України (Краків, Венеція, Вільно), активно проникають в її собори й монастирі. Більшість означених книг, як і тогочасних манускриптів, створені на папері. Їх вербальні тексти зафіксовані півуставом та містять низку фонетичних змін. Друковані видання зберегли в леммах традиційні позначення гласів і типів розспівності (самогласен, самоподобен, подобен). За ними можна досліджувати зміну жанронімів окремих гімнів і міжжанрову дифузію.

Доба Бароко. У XVII — першій половині XVIII ст. у Київській митрополії поширюється книгодрукування. Основними типографіями зі створення Тріодей Постових та Цвітних, Октоїхів, Міней Службових та Анфологіонів опікувалися Києво-Печерська лавра і Львівське Успенське братство. Українські стародруки зберігали спадкоємність із рукописами, продовжуючи тяглість і консеквентність вітчизняних богослужбових традицій. Значними перевагами друкованих видань були: 1) великий тираж; 2) уніфікованість вербальних текстів (а разом із ними — певних музичних символів: гласів, моделей, діакритичних знаків, виконавських вказівок). Літургійні стародруки реалізовували не лише богослужбову функцію, а й були навчальними посібниками в братських школах.

Рис. 2. Анфологійон. Друкарня Львівського братства, 1632 р. Стародрук, папір, півустав. Джерело: (Анфологійон, 1632)

У київських виданнях Спиридона Соболя вперше з'являються хрестики та зірочки для поділу літургійних піснеспівів на колони (мелодичні рядки). Згодом ці та інші діакритичні символи (висока та низька крапки, кома, крапка з комою, двокрапка) проникають до новіших стародруків. У Тріюдах Постових і Цвітних, Октоїхах, Анфологіонах та Мінеях Службових зберігаються позначення гласів і системи розспівності (самогласен, самоподобен і подобен). У леммах до певних піснеспівів містяться вказівки щодо їх виконання: «поскору» (швидко), «косно» (повільно), «со сладкопінієм» (мелізматично, юбіляційно).

Поряд із друкованими книгами в добу Бароко продовжували створювати манускрипти. Їх писали півуставом чи скорописом за допомогою туші й кіноварі на папері з філігранями (водяними знаками). На сьогодні фахово каталогізовано й досліджено богослужбові манускрипти XVII ст. з фондів бібліотеки Історико-філологічного інституту князя Безбородька (Добрянська, 2023), що належать до Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Окрім православних літургійних рукописів, з XVII — першої половини XVIII ст. збереглися уніатські й старообрядницькі манускрипти, які містять оригінальні піснеспіви й служби, а також певні особливості стосовно структурної організації.

Висновки

Протягом XI–XVIII ст. структура й зміст ненотованих Міней Святкових та Службових, Октоїхів,

Тріюдей Постових та Цвітних зазнали невеликих змін, які пов'язані з літургійними реформами кінця XIV — початку XV ст. і появою низки нових богослужінь (чудотворним іконам Богородиці чи канонізованим святым). Кожен історичний період містив власні палеографічні й текстологічні атрибути, зокрема матеріал (пергамен та папір) і тип письма (устав, півустав та скоропис), фонетичні редакції вербального тексту, діакритичні знаки.

Доба Середньовіччя в українській музиці була пов'язана з використанням двох Типіконів: Студійського та Єрусалимського. Уставні рубрики впливали не лише на корпус і репертуар ненотованих книг, а й на певні музичні особливості, які увиразнено в системах осмогласся, моделей, а також виконавських указівок. Епоха Бароко характеризується перевагою друкованих богослужбових книг, які мали значний тираж та поступово витісняли манускрипти.

Послугуючись ненотованими літургійними рукописами й стародруками, а також нотолінійними Ірмологіонами, в яких занотовано більшість піснеспівів-моделей (із діастематичною київською квадратною нотацією), можна реконструювати репертуар гімнів Тріюдей Постової та Цвітної, Октоїха і Міней Службових (стихири, канони й тропарні піснеспіви).

Наукова новизна. Ненотовані богослужбові книги (рукописи, інкунабули й стародруки) розглянуто як співацькі антології, в яких віддзеркалена усна форма передання силабічних монодійних наспівів. Вона виникла хронологічно раніше, ніж їх письмова фіксація, та включає багато особливостей щодо системи гласів, подобнів, зміни жанронімів, міжжанрової дифузії піснеспівів. Ненотовані книги презентують розмаїтий набір гімнів залежно від призначення (монастир, собор, парафіяльний храм), Уставу (Студійський, Єрусалимський), доби, місцевості та конфесії (православні, уніатські). Вони містять низку музичних символів, серед яких виділяють діакритичні знаки та виконавські вказівки.

Перспективи дослідження. Подальші музикознавчі розвідки ненотованих рукописів і стародруків доречно проводити в таких напрямках: 1) вивчення конкретних служб річного, тижневого та добового кіл; 2) студіювання вибраних літургійних жанрів; 3) аналітика системи гласів і моделей.

Практичне значення цих книг полягає в їх залученні до навчальних курсів з історії музики та в застосуванні в регентській діяльності.

Список посилань

Анфологійон (Мінея Святкова). (1632). Друкарня Львівського братства.

- Батанова, Т., Бодак, О., Булатова, С., Гальченко, О., Гарбар, Л., Гнатенко, Л., Горбач, Т., Добрянська, Т., Дубровіна, Л., Іванова, О., Клименко, Е., Коваль, Т., Корчемна, І., Міцан, Т., Сохань, С., Степченко, О., Сукало, А., Хамрай, О., & Чернухін, Є. (2024). *Історико-культурологічні дослідження рукописної спадщини в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. https://doi.org/10.15407/r_nbuv.0004977
- Бондар, Н. П., Кисельов, Р. Є., & Росовецька, Т. М. (2008). *Кириличні стародруки XV–XVII ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського* [Каталог]. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
- Віденський Октоїх: *Codex Vindobonensis Slavicus 37* (факсиміл. вид.). (2019). Горобець.
- Гнатенко, Л. (2003). *Слов'янська кирилична рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* [Каталог]. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
- Гнатенко, Л. А. (2007). *Слов'янська кирилична рукописна книга XIV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: каталог, кодиколого-орфографічне дослідження, палеографічний альбом*. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
- Гнатенко, Л. (2012). *Слов'янська кирилична рукописна книга XII–XIII ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: каталог, кодиколого-орфографічне дослідження, палеографічний альбом*. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
- Головата, Л. В. (Ред.). (2007). *Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України: Т. I. XI–XVI ст.* [Каталог]. Орієна-нова.
- Добрянська, Т. А. (2023). *Кирилична рукописна книга XVII століття із зібрання бібліотеки Історико-філологічного інституту князя Безбородька з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: дослідження, науковий каталог, палеографічний альбом* (О. П. Степченко, ред.). Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
- Жулковський, Б., & Секо, Я. (2024). Жанр кондака в українських монодійних рукописах і стародруках XI–XVIII століть: джерелознавчий аспект дослідження. *Сторінки історії*, 59, 39–49. <https://doi.org/10.20535/2307-5244.59.2024.318626>
- Жулковський, Б. (2014). Кондаки у Тріодях Київської митрополії доби Єрусалимського Типікону (самогласні, самоподобні, подобні). *Студії мистецтвознавчі*, 1(45), 101–115.
- Жулковський, Б. (2015). Репертуар самогласних, самоподобних і подобних кондаків в українських Анфологіонах. *Українська музика*, 3(17), 17–35.
- Жулковський, Б. (2024). Стильове розмаїття українського церковно-монодійного співу (на прикладі жанру кондака). *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Мистецтвознавство*, 51, 92–99. <https://doi.org/10.31866/2410-1176.51.2024.318360>
- Іванова, О. А., Гальченко, О. М., & Гнатенко, Л. А. (2010). *Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: науковий каталог, палеографічний альбом*. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
- Клименко, Е. С., & Гальченко, О. М. (2011). *Кириличні співочі рукописи монодійної традиції XII – початку XX століть з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історико-кодикологічне дослідження, каталог, палеографічний альбом*. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
- Корній, Л. П. (2019). *Джерелознавство історії української музичної культури*. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського.
- Мінея Святкова на рік. Кінець XIV – початок XV ст. (1391–1425). (Фонд 1, Справа 4052), Інститут рукопису, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київ, Україна.
- Мінея Службова на вересень. XV ст. (1476–1495). (Фонд 301, Справа 365п/1), Інститут рукопису, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київ, Україна.
- Октоїх, гласи 1–8. XV ст. (1411–1425). (Фонд 301, Справа 341п), Інститут рукопису, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київ, Україна.
- Октоїх. (1629). Друкарня С. Соболя.
- Тріодь Пісна. 90-і роки XIV ст. (1391–1399). (Фонд 301, Справа 367п), Інститут рукопису, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київ, Україна.
- Тріодь Цвітна. (1631). Друкарня Печерської лаври.
- Фрис, В. (2003). *Історія кириличної рукописної книги в Україні X–XVIII ст.* Львівський національний університет імені Івана Франка.
- Ясіновський, Ю. (2011). *Візантійська гимнографія і церковна монодія в українській рецепції*

- ранньомодерного часу (К. Ганнік & Я. Ісаєвич, ред.). Поліграфічний центр Видавництва Львівської політехніки.
- Menaion (Byzantine). IX–X centuries.* (n.d.). (Storage Unit Sin. gr. 607), Saint Catherine's Monastery, Mount Sinai, Egypt.
- Menaion (Byzantine). XII–XIII centuries.* (n.d.). (Storage Unit Vat. grec. 787), Bibliotheca Apostolica Vaticana, Civitas Vaticana.
- Oktoechos (Byzantine). X century.* (n.d.). (Storage Unit Sin. gr. 794), Saint Catherine's Monastery, Mount Sinai, Egypt.
- Raasted, J. (2001). Kontakion melodies in oral and written tradition. In P. Jeffer (Ed.), *The study of medieval chant: Paths and bridges, east and west* (pp. 281–289). The Boydell Press.
- Treitler, L. (1981). Oral, Written and Literature Process in the Transmission of Medieval Music. *Speculum*, 56(3), 471–491.
- Triodion (Byzantine). XI century.* (n.d.). (Storage Unit Vat. gr. 771), Bibliotheca Apostolica Vaticana, Civitas Vaticana.
- Triodion (Syriac). XIII century.* (n.d.). (Storage Unit Sin. syr. 261), Saint Catherine's Monastery, Mount Sinai, Egypt.
- Troelsgård, C. (2000). The Repertories of Model Melodies (Automela) in Byzantine Musical Manuscripts. *Cahiers de l'Institut du Moyen Âge Grec et Latin*, 71, 3–27.
- ## References
- Anfolohion (Mineia Sviatkova)* [Anfologion (Mineia Sviatkova)]. (1632). Drukarnia Lvivskoho bratstva [in Ukrainian].
- Batanova, T., Bodak, O., Bulatova, S., Halchenko, O., Harbar, L., Hnatenko, L., Horbach, T., Dobrianska, T., Dubrovina, L., Ivanova, O., Klymenko, E., Koval, T., Korchemna, I., Mitsan, T., Sokhan, S., Stepchenko, O., Sukalo, A., Khamrai, O., & Chernukhin, Ye. (2024). *Istoryko-kulturolohichni doslidzhennia rukopysnoi spadshchyny v Instytuti rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* [Historical and cultural studies of manuscript heritage at Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine]. V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. https://doi.org/10.15407/r_nbu.0004977 [in Ukrainian].
- Bondar, N. P., Kyselov, R. Ye., & Rosovetska, T. M. (2008). *Kyrylychni starodruky XV–XVII st. u Natsionalnii bibliotetsi Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* [Cyrillic old manuscripts of the 15th–17th centuries in the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine] [Catalog]. V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine [in Ukrainian].
- Dobrianska, T. A. (2023). *Kyrylychna rukopysna knyha XVII stolittia iz zibrannia biblioteki Istoryko-filolohichnoho instytutu kniazia Bezborodka z fondiv Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: Doslidzhennia, naukovyi kataloh, paleohrafichniy albom* [Cyrillic handwritten books of the 17th century from the collection of library of History and Philology institute of prince Bezborodko from the fonds of the Institute of Manuscript of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine: Research, scientific catalogue, paleographic album] (O. P. Stepchenko, Ed.). V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine [in Ukrainian].
- Frys, V. (2003). *Istoriia kyrylychnoi rukopysnoi knyhy v Ukraini X–XVIII st.* [History of the Cyrillic manuscript book in Ukraine 10–18th centuries]. Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian].
- Hnatenko, L. (2003). *Slovianska kyrylychna rukopysna knyha XV st. z fondiv Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* [Slavic Cyrillic handwritten book of the 15th century from the collections of the Institute of Manuscript of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine] [Catalog]. V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine [in Ukrainian].
- Hnatenko, L. A. (2007). *Slovianska kyrylychna rukopysna knyha XIV st. z fondiv Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: Kataloh, kodykoloho-orfohrafichne doslidzhennia, paleohrafichniy albom* [Slavic Cyrillic manuscript book of the 14th century from the collections of the Institute of Manuscripts of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine: Catalog, codicological and orthographic research, paleographic album]. V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine [in Ukrainian].
- Hnatenko, L. (2012). *Slovianska kyrylychna rukopysna knyha XII–XIII st. z fondiv Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: Kataloh, kodykoloho-orfohrafichne doslidzhennia, paleohrafichniy albom* [Slavic Cyrillic manuscript book of the 12th–13th centuries from the collections of the Institute of Manuscripts of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine: Catalog, codicological and orthographic research, paleographic album]. V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine [in Ukrainian].
- Holovata, L. V. (Ed.). (2007). *Kyrylychni rukopysni knyhy u fondakh Lvivskoi naukovoï biblioteki imeni V. Stefanyka NAN Ukrainy: T. 1. XI–XVI st.* [Cyrillic manuscripts in the collections of the Lviv Scientific Library named after V. Stefanyk of the NAS of Ukraine: Vol. 1. 11th–16th centuries] [Catalog]. Oriiana-nova [in Ukrainian].

- Ivanova, O. A., Halchenko, O. M., & Hnatenko, L. A. (2010). *Slovianska kyrylychna rukopysna knyha XVI st. z fondiv Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: Naukovyi katalog, paleohrafichnyi albom* [Slavic Cyrillic manuscript book of the 16th century from the collections of the Institute of Manuscripts of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: Scientific catalog, paleographic album]. V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine [in Ukrainian].
- Klymenko, E. S., & Halchenko, O. M. (2011). *Kyrylychni spivochi rukopysy monodiinoi tradytsii XII–pochatku XX stolit z fondiv Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: Istoryko-kodykologichne doslidzhennia, katalog, paleohrafichnyi albom* [Cyrillic singing manuscripts of the monody tradition of the 12th – early 20th centuries from the collections of the Institute of Manuscripts of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: Historical and codicological research, catalog, paleographic album]. V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine [in Ukrainian].
- Kornii, L. P. (2019). *Dzhereloznavstvo istorii ukrainskoi muzychnoi kultury* [Source study of the history of Ukrainian musical culture]. Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of National Academy of Sciences Ukraine [in Ukrainian].
- Menaion (Byzantine). IX–X centuries.* (n.d.). (Storage Unit Sin. gr. 607), Saint Catherine's Monastery, Mount Sinai, Egypt [in English].
- Menaion (Byzantine). XII–XIII centuries.* (n.d.). (Storage Unit Vat. grec. 787), Bibliotheca Apostolica Vaticana, Civitas Vaticana [in English].
- Minea Sluzhbova na veresen. XV st.* [Minea Sluzhova by September. XV century]. (1476–1495). (Fund 301, Case 365p/1), Institute of Manuscript, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine [in Old Church Slavonic].
- Minea Sviatkova na rik. Kinets XIV – pochatok XV st.* [Minea Svyatkova by year. End of the 14th – beginning of the 15th century]. (1391–1425). (Fund 1, Case 4052), Institute of Manuscript, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine [in Church Slavonic].
- Oktoechos (Byzantine). X century.* (n.d.). (Storage Unit Sin. gr. 794), Saint Catherine's Monastery, Mount Sinai, Egypt [in English].
- Oktoikh, hlasy 1–8. XV st.* [Oktoich, reads 1–8. 15th century]. (1411–1425). (Fund 301, Case 341p), Institute of Manuscript, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine [in Old Church Slavonic].
- Oktoikh* [Octoich]. (1629). Drukarnia S. Sobolia [in Old Church Slavonic].
- Raasted, J. (2001). Kontakion melodies in oral and written tradition. In P. Jeffer (Ed.), *The study of medieval chant: Paths and bridges, east and west* (pp. 281–289). The Boydell Press [in English].
- Treidler, L. (1981). Oral, Written and Literature Process in the Transmission of Medieval Music. *Speculum*, 56(3), 471–491 [in English].
- Triod Pisna. 90-i roky XIV st.* [Triod Pisna. 90s of the 14th century]. (1391–1399). (Fund 301, Case 367p), Institute of Manuscript, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine [in Old Church Slavonic].
- Triod Tsvitna.* (1631). Drukarnia Pecherskoi lavry [in Old Church Slavonic].
- Triodion (Byzantine). XI century.* (n.d.). (Storage Unit Vat. gr. 771), Bibliotheca Apostolica Vaticana, Civitas Vaticana [in English].
- Triodion (Syriac). XIII century.* (n.d.). (Storage Unit Sin. syr. 261), Saint Catherine's Monastery, Mount Sinai, Egypt [in English].
- Troelsgård, C. (2000). The Repertories of Model Melodies (Automela) in Byzantine Musical Manuscripts. *Cahiers de l'Institut du Moyen Âge Grec et Latin*, 71, 3–27 [in English].
- Videnskyi Oktoikh: Codex Vindobonensis Slavicus 37* [Vienna Octoich: Codex Vindobonensis Slavicus 37] (facsimile ed.). (2019). Horobets [in Ukrainian].
- Yasinovskiy, Yu. (2011). *Vizantiiska hymnografia i tserkovna monodiia v ukrainskii retseptsii rannomodernoho chasu* [Byzantine hymnography and church monody in the Ukrainian reception of the early modern period] (K. Hannik & Ya. Isaievych, Ed.). Printing Center of the Publishing House of Lviv Polytechnic National University [in Ukrainian].
- Zhulkovskiy, B. (2014). Kondaky u Triodiakh Kyivskoi mytropolii doby Yerusalymskoho Typikonu (samohlasni, samopodobni, podobni) [Kondak in the Triodions of the Kyiv Metropolis of the Jerusalem Typicon Period (samoglossal, self-similar, similar)]. *Researches of the Fine Arts*, 1(45), 101–115 [in Ukrainian].
- Zhulkovskiy, B. (2015). Repertuar samohlasnykh, samopodobnykh i podobnykh kondakiv v ukrainskykh Anfologionakh [Repertoire of monoglossal, self-similar and similar kondaks in Ukrainian Anfologion]. *Ukrainian Music*, 3(17), 17–35 [in Ukrainian].
- Zhulkovskiy, B. (2024). Stylove rozmaittia ukrainskoho tserkovno-monodiinoho spivu (na prykladi zhanru kondaka) [Stylistic variety of Ukrainian church monody singing (on the example of the kontakion genre)]. *Bulletin of the Kyiv National University of Culture and Arts. Series in Arts*, 51, 92–99. <https://doi.org/10.31866/2410-1176.51.2024.318360> [in Ukrainian].

Zhulkovskyi, B., & Seko, Ya. (2024). Zhanr kondaka v ukrainskykh monodiinykh rukopysakh i starodrukakh XI–XVIII stolit: Dzhereloznavchyi aspekt doslidzhennia [Kontakion genre in Ukrainian monophonic manuscripts and old prints of the

11th – 18th centuries: Source science aspect of research]. *History Pages*, 59, 39–49. <https://doi.org/10.20535/2307-5244.59.2024.318626> [in Ukrainian].

Unnotated Cyrillic Liturgical Manuscripts and Old Prints of the 11th – First Half of the 18th Centuries in the Evolution of Ukrainian Musical Art in the Middle Ages and Baroque

Bohdan Zhulkovskyi

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine

Abstract. *The aim of the article* is to characterise unnotated Cyrillic liturgical books as musical and historical sources of the Middle Ages and Baroque. *Results.* The study of manuscripts and old prints, that lack neume and staff notations, has been actively carried out by theologians, liturgists, codicologists, paleographers, historians, philologists, linguists, art historians and representatives of related fields of humanities. Musicologists have used these books only as auxiliary sources containing verbal texts of all known chants and more information about certain genres and worships. Still, for the history of Ukrainian musical culture, the role of these manuscripts and old prints is more significant: they contain singing information (echos, model incipit, diacritical symbols, performance remarks), and in some periods, in the absence of neume and staff-notation books, they even serve as primary musical sources. *Scientific novelty.* Unnotated manuscripts, incunabula and old prints are viewed as singing anthologies, which reflect the oral form of monody songs' transmission. It appeared chronologically earlier than their written fixation, and contains many peculiarities regarding the system of echoi, models, changes in genre names and intergenre diffusion of chants. Unnotated books include a diverse corpus of hymns, depending on their purpose (cathedral, monastery, parish church), Typicon (Studite, Jerusalem), epoch, region and denomination (Orthodox, Uniate). *Conclusions.* Using these manuscripts, old prints and staff-notated Heirmologia, which contain most of the model chants (with diastematic Kyiv square notation), it is possible to reconstruct the repertoire of hymns of the Octoechos, Lenten and Flowery Triodia and Service Menaia: canons, stichera, troparion chants.

Keywords: unnotated liturgical manuscripts and old prints; historical and cultural classification; musical and historical source studies; evolution of Ukrainian musical art in the Middle Ages and Baroque

Відомості про автора

Богдан Жулковський, кандидат мистецтвознавства, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна, ORCID iD: 0000-0001-8435-5201, e-mail: eisodikon@gmail.com

Information about the author

Bohdan Zhulkovskyi, PhD in Art Studies, Associate Professor, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine, ORCID iD: 0000-0001-8435-5201, e-mail: eisodikon@gmail.com

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.